

G.M. Roding

Vele jaren geleden werd ik de gelukkige bezitter van een merkwaardig geschriftje uit 1792. Het is de tweede, verbeterde druk van de 'Verhandeling over de oorsprong van het Kolven enz.', die in 1769 voor het eerst in druk was verschenen. Het is een eenvoudig tractaatje van 64 pagina's en in een zeer onaantrekkelijk omslag gehuld, maar het bevat een schat van gegevens over een volksspel, dat eeuwenlang brede lagen van onze bevolking heeft geboid. Vergeefs zoeken we naar de naam van de schrijver: hij verbergt zich achter het motto: 'Concorde nous guide' (Eendracht is ons streven).

Aan de hand van dit boekje en gebruik makend van diverse publikaties (zie de literatuuropgave), wil ik trachten u een beeld te geven van dit interessante spel.

Oorsprong

Hoe en wanneer het kolfspel is ontstaan zal men wel nooit met zekerheid kunnen vaststellen, maar wel vermeldt Van Hengel (zie bij bronvermelding: nr. 6, pagina 13; in het vervolg aan te geven met 6-13, enz.), dat er reeds op 26 december 1297 een kolfwedstrijd te Loenen werd gehouden. Dat het kolven ook vóór die datum bekend was is dus wel duidelijk.

Dit spel bestond uit het wegslaan van een bal met behulp van een 'kolf': een stok die aan het onderende is omgebogen en verbreed en die dus enige gelijkenis vertoont met een hockeystick. Aanvankelijk speelde men

met houten ballen en omdat een vlak terrein daarvoor het meest geschikt was, waren straten en pleinen en ook kerkhoven zeer in trek en zelfs kerken en kloosters mochten zich in de belangstelling van de kolvers 'verheugen'. Het is dan ook geen wonder, dat het klachten regende over gebroken ruiten en gekwetste voorbijgangers, zodat de overheid zich genoodzaakt zag de nodige keuren (verordeningen) op te stellen.

De Amsterdamse vroedschap bleek in deze ook attent en maakte op 29 december 1480 bekend dat een ieder die betrapt werd bij kolfspel in de Nes, de kleding die hij droeg verbeurde! (6-18). Gedurende de wintermaanden bood het ijs ideale mogelijkheden: een gladde baan waar de keuren niet van toepassing waren, maar ook daar ontstonden wel eens problemen. Zo verzucht een oud heertje in het blijspel 'Het Moortje' van de bekende Amsterdamse dichter G.A. Bredero (1585-1618): *An men rechterhant dae kreegh een goet-mans Vrouw (een dame) Een kolfbal voor heur hoofd, van een deel groote scholvers (lomperds) T' is een vreemt ding, dat van dese weysche (woeste) kolvers Die dus in 't wilt toeslaen geen ong'lucken gheschien*

Hadt ick maer iens de macht ick souwt er (hen) wel verbien, Of ick souw'er plaats uyt alle menschen wijsen: Ick selt van mijn leven mijn ky'ren (kinderen) niet anprijsen.

De diverse keuren, maar ook de toenemende drukte in de stad hadden tot gevolg dat men het kolven langzamerhand toch meer buiten de stad ging beoefenen. De overheid werkte hieraan mee door verschillende plaatsen aan te wijzen waar onder bepaalde voorwaarden kolven werd toegestaan. Bovendien werd in 1651 in de Watergraafsmere een 650 meter lange 'maliebaan' geopend. Waarschijnlijk was dit niet alleen een afleidingsmanoeuvre, maar tevens een status-kwestie, want Den Haag (1609 - 1073 meter), Utrecht (1637 - 752 meter) en Leiden (1637 - 696 meter) waren hierin al voorgegaan. Aan het eind van onze maliebaan (volgens dichter Tijsens: 'de paerel van het Meer, daar Amstels frisse jeugd haar kracht en kunst deed blijken') lag het Maliehuis omgeven door een grote tuin, die druk bezocht werd (4-332).

Bij het 'maliën' (niet hetzelfde als kolven) stond aan beide einden van de soms honderden meters lange baan een grote paal en in

ons amsterdam 190
jg. 37, nr. 7/8

Titelpagina van het boekje over kolven uit 1792, formaat 10,5 x 16,4 cm (Verzameling G.M. Roding)

Wintergezicht op de Oudeschans met Montelbaans- en Zuiderkerkstoren, 1669. Rechts op het ijs kolvers (Schilderij A. van Beerstraten. Rijksmuseum Twenthe, Enschede)

Brand op de Leidsegracht, 12 januari 1684. Op het ijs een kolver (Ets Jan van der Heijden. Amsterdams Historisch Museum)

het midden van die baan een kleine, ijzeren boog (de poort). De bedoeling was de bal met behulp van een maliekolf (een lange, taaie stok met aan het eind een hamerkop) met zo min mogelijk slagen van de ene paal via de poort naar de andere paal te brengen. Beide palen moesten daarbij éénmaal worden geraakt.

Toen in de loop van de 18e eeuw de belangstelling voor het maliën verflauwde, begon men deze baan ook voor andere doeleinden, onder andere voor harddraverijen te gebruiken. In 1795 werd hij definitief gesloten.

Terugkerend tot het kolven, moeten we wel bedenken, dat het op tal van wijzen werd beoefend. Zo kende men 'lange spelen', waarbij met zo min mogelijk slagen een bepaald doel - vaak op honderden meters afstand - moest worden bereikt. Daarnaast had men ook varianten, waarbij een aantal 'tussenstations' werd aangedaan. In deze vormen ziet men een duidelijke voorloper van het huidige golfspel. Bij de 'korte spelen' beperkte men zich tot een baan van enkele tientallen meters, aan het begin- en aan het eindpunt aangegeven met een stok. Plaatselijke omstandigheden, de fantasie en de leeftijd van de spelers zorgden daarbij voor de nodige varianten, ook in de spelregels.

Man bij kolfspel (Tekening J. Andriessen, 1742-1819. Stedelijk Museum)

Na 1700 raakte men wat uitgekeken op het lange spel en ook het maliën verloor zijn aantrekkingskracht. Men wenste zich blijkaar tijdens zijn ontspanning minder in te spannen. Handige herbergiers ontdekten dit 'gat in de markt' en zo ontstonden de talrijke kleine, korte banen bij herbergen en uitspanningen waarover ons boekje in het bijzonder handelt.

Kolven op vaste banen

Nu er zo'n groot aantal goede banen beschikbaar kwamen nam de belangstelling voor het kolven sterk toe. Ook tal van particulieren legden een baan in eigen tuin aan (1-37). Rond de banen vormden zich clubs van spelers. De oudste club in ons land is wel de Kolfclub Utrecht, die in 1730 werd opgericht en die ook nu nog speelt op dezelfde baan!

Namen van clubs in Amsterdam ben ik niet tegengekomen, maar ongetwijfeld hebben die zich wel gevormd uit stamgasten van de desbetreffende koffiehuisen, zoals dat ook nu nog het geval is met bij voorbeeld kaarten en biljarten.

Hier en daar organiseerden baanhouders en kasteleins jaarlijkse wedstrijden met als prijzen onder andere zilveren kolfballen of een 'net gemaakte Zilveren kolf, gehegt aan een fraaien stok, met een fluweel, Goud of Zilver geborduurd Handvatse!' (2-1396). Plaatselijke kampioenen kwamen van heinde en ver om hun krachten te meten. Dit alles maakte het noodzakelijk dat er uniforme en duidelijke spelregels kwamen en in ons boekje worden deze dan ook uitvoerig omschreven (1-17-28).

De banen

Niet alle banen waren even lang. Ons boekje geeft aan: een gemiddelde lengte van 80-90 voet (= 0,283 m) dus circa 23-25 m. De baan moest waterpas, vast en glad zijn en werd vervaardigd van een mengsel van leem en kalk. De baan was omsloten door een hardhouten of hardstenen rand (het Rabat). Deze werd door de spelers benut om de bal een bepaald punt te laten bereiken, zoals we dit ook bij het biljarten kennen: via de 'band'.

Verder stonden rond de baan tafeltjes en stoeltjes voor de toeschouwers. Vele 'heren kolfden terwijl zij de onmisbare, lange pijp met een dopje rookten; was 't hun beurt om te spelen, dan namen zij de pijp dwars in de mond, om met beide handen de kolf aan te vatten en de horizontaal liggende pijpsteel diende tot hulplijn bij het

spelen op het rabat' (4-336).

Al spoedig begon men de banen te overdekken door het plaatsen van houten loodsen, soms voorzien van schuiframen, zodat men niet meer afhankelijk was van de weersomstandigheden. In Amsterdam had men zelfs op zolders en in onderhuizen banen ingericht!

In 1792 waren er ook al banen waar men ook 's winters terecht kon 'zedert de uitvinding der nieuwe Engelsche Lampen' (1-9). Dit waren de ook nu nog voor olie en gas toegepaste 'rondbranders' met lampeglas, uitgevonden door de Fransman Aimé Argand, die zijn rechten in 1784 verkocht aan de firma Boulton & Watt te Birmingham (9.2-51).

De palen, kolven en ballen

Had men zich aanvankelijk beholpen met een paar stokken, nu stonden op gelijke afstand van de voor- en achterzijde van de baan fraaie, zware palen van hardhout, aan de onderzijde meestal voorzien van een koperen bekleding om het aanslaan van de bal goed te laten horen. Soms had men palen van steen. Meestal waren de palen loodrecht neergezet, in latere jaren ook wel enigszins hellend.

Dat de kolven (en dus ook het kolven) hun naam ontleend zouden hebben aan 'het onderste

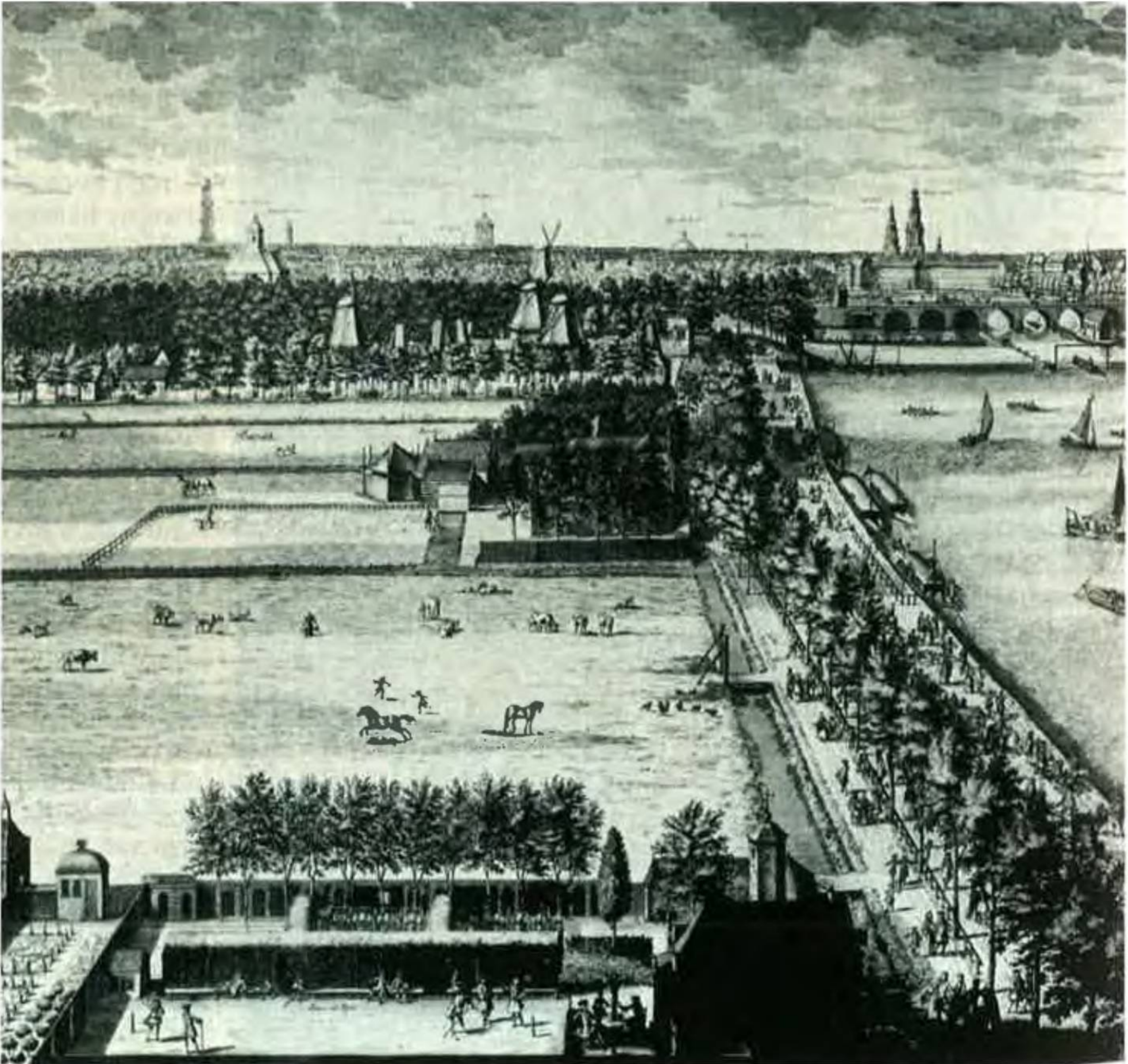
ons amsterdam 192
jg. 37, nr. 7/8

Op een kaartje van een loterijspel uit 1755 is een kolfbaan afgebeeld (Ets Caspar Philipsz Jacobsz. Amsterdams Historisch Museum)

deel van een snaphaan' zoals onze schrijver beweert, is beslist onjuist. Het kolven was al bekend vóór de uitvinding van het buskruit (na 1320; 9.1-134). Kolf of Colve is een oud Nederlands woord voor knots, die wel oorspronkelijk voor dit doel zal zijn gebruikt.

Geheel houten kolven zijn lange tijd in gebruik geweest; later werden deze populierehouten of palmhouten kolven aan de onderzijde omgoten met lood of koper. Ook werd er wel smeedijzer omgelegd. Men had kolven in verschillende uitvoeringen, maten en gewichten, zodat ieder een 'kolfe naar zijn hand' kon krijgen. Naar het geluid dat deze van me-

Gedeelte van vogelvluchtkaat met gezicht op Amsterdam: Amstel, Amsteldijk en links onderaan een kolfbaan. In de verte de Hogesluis en molens aan het Zaagmolenpad. 1740 (Gravure A. van der Laan. Rijksprentenkabinet Amsterdam)

taal voorziene kolven maakten, werden ze ook wel 'klikken' genoemd.

In Amsterdam waren ook enkele kolfmakers gevestigd. In Leiden werd in 1660 een afzonderlijk Colfmakersgilde opgericht (6-27).

Aanvankelijk heeft men met ballen van iepen- of beukehout gekolfd en hoewel men reeds in de 16e eeuw in ruime mate leren ballen produceerde, bleven de veel goedkopere houten exemplaren nog wel een eeuw langer in gebruik. De leren ballen werden vervaardigd uit wit schapeleer, ze bestonden uit twee tot zes segmenten en hadden een diameter van 4 tot 6 cm (6-87). Zij werden genaaid met gewoon pekdraad, maar bij voorkeur met koperdraad (1-8). De vulling bestond uit koe- of kalfshaar of sajete. Ook kende men 'penneballen' vervaardigd uit sterk samengeperste veren.

Het balmaken was een speciaal ambacht. Van Hengel, die dit onderdeel uitvoerig behandelt (6.20-28), schat dat de jaarlijkse productie in ons land omstreeks 1550 minstens 400.000 stuks bedroeg! Deze waren zowel voor kolven als voor kaatsen bestemd en zij werden ook voor een deel geëxporteerd, onder andere naar Frankrijk en Schotland. De meeste balmakers vond

men in Brabant, maar ook in Amsterdam waren begin 17e eeuw een aantal gevestigd aan het Sint Margrietenpad (nu Elandsstraat), dus in de Looiersbuurt, die met de vergroting van 1612 in de stad werd opgenomen. Van 1583 tot 1601 kwamen in de ondertrouwregisters 16 balmakers voor (6-24).

Hoe wordt gespeeld?

Zoals we reeds eerder opmerkten, was er vanaf het prille begin tot aan het begin van de 18e eeuw geen sprake van enige uniformiteit, noch in het spel, noch in de spelregels, en kwam er pas nadien meer eenheid.

In de loop van de 19e eeuw ging men de spelregels verder uitwerken en ontstond de huidige speelwijze, die op het volgende neerkomt. Twee personen, maar ook twee groepen kunnen tegen elkaar uitkomen. Elke deelnemer speelt vijfmaal een combinatie van drie slagen: 1. De uitslag. De bal, die naast de voorpaal is gelegd, wordt in de richting van de achterste paal geslagen. 2. De opslag. De bal wordt nu via de achterpaal in de richting van de voorpaal geslagen. 3. De punten-of trekslag. De bal wordt via de voorpaal tot achter de achterpaal geslagen. Hoe verder naar achteren, des te meer punten (maximaal 12) men kan

verdienen. Het is duidelijk, dat men steeds gebruik maakt van het rabat om een gunstige uitgangspositie te verkrijgen.

Uitvoerige beschrijvingen zijn te vinden in 6-35 en in 3-12. Bij het kolven op ijs gelden andere regels, daar is ook geen rabat (zie 8-99).

Kolven in en om Amsterdam

Terug naar de 18e eeuw en naar ons boekje. Dat geeft tot besluit een opsomming van 394 kolfbanen in de beide Hollanden en Utrecht, waarvan er 170 overdekt waren. Het is in ieder geval geen volledige lijst, want een plaats als Delft is niet vermeld, maar ook elders in het land, zoals in de provincies Friesland, Zeeland en Brabant waren toen al kolfbanen.

Amsterdam had er 213 (waarvan 54 overdekt): binnen de poorten 77 (18) en daarbuiten 136 (36). Bovendien waren er in Buiksloot 6 (0), Nieuwendam 4 (2) en in Schellingwoude 2 (1).

Voor de goede orde willen wij hierbij opmerken, dat de door Van Hengel (5-35 en 6-35, 36 en 93) genoemde aantallen afwijken van de hierboven vermelde, hetgeen duidelijk berust op telfouten. Ook de aantallen banen die Van Hengel opgeeft voor 1769 (de eerste druk van het boekje) variëren van 190 tot 182. In ieder geval geven de cijfers een duidelijke stijging te zien.

ons amsterdam 193
jg. 37, nr. 7/8

Noordelijk Zaagmolenpad met 'De vermaarde Herberg Stadlander, even buiten Amsterdam, van 't einde derzelvever Kolfbaanen te zien', 1755 (Pen- en penseeltkening N.M. Aartman. Atlas Gemeentelijke Archiefdienst)

De bekendste banen buiten de poorten waren die van de herberg 'De Stadlander' aan de Boerenwetering, zo ongeveer waar nu het Rijksmuseum staat, en een baan in de 'Paauwentuin' gelegen aan de Amstel, ongeveer op de plek van de gesloopte Willibrorduskerk.

De 'Naamwyzer' vermeldt de volgende 'Kolfbaanen' binnen de Poorten van Amsterdam:

OVER HET KOLVEN.

VII. HOOFDSTUK.

Naamwyzer der KOLFBAANEN binnen AMSTERDAM en buiten de Poorten.

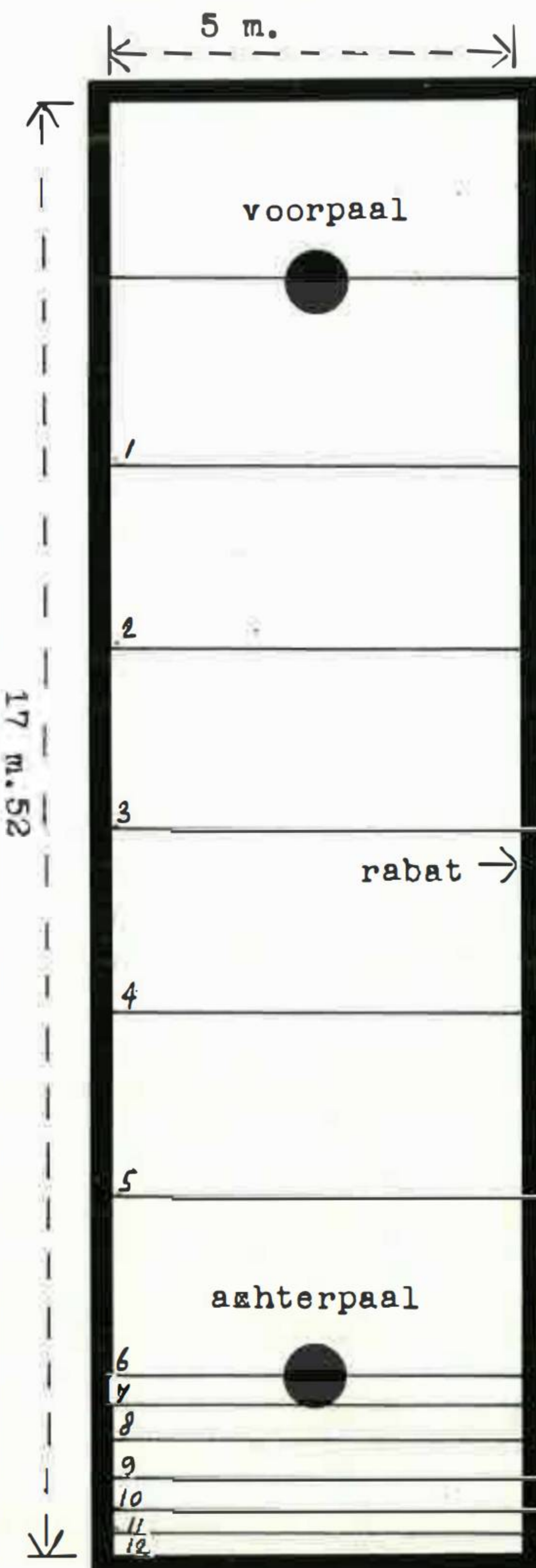
	BAANEN.
Op Oostenburg in de Oostenburgerstraat, in de Swaan.	1
Op Wittenburg, Hoek Oosterkerkstraat, in 't Groene Huis	1
— de Kadyk, in de Nieuwe Plaats Royaal, een Overdekte, 2 Banen en een kleine.	4
— — dito de Toren van Kordaan, een Overdekte een groote en een heele kleine Baan	3
— — de drie Roosen, een Overdekte en een open Baan	2
In de luyte van de Kadyk, de Kaaple Kolfbaan een Overdekte	1
— — de Lindeboom, 3 Banen en 2 Overdeks	5
— — de Kleine Swaan, een en een Overdekte	2
— — de groote Swaan, 2 Overdeks	2
— — de Eendragt een en een Overdeks	2
In de Plantagie, de Geprevilegeerde Herberg.	3
Weesper Veld by de Joden Kerkstraat, in het Huis in 't Bos, een en een Overdekte.	2
Roeters Eyland over de Yzergietery.	2
— Concordia de Nieuwe Kolfbaan	1
Nieuwe Agtergragt over de Schans by 'het Weesperplyn in 't Groenewoud en naast dito	2
— verder op in Malta, op de hoek van de Roetersburgwal	1
— dito gragt by de Stads Timmertuin.	1
Hoek Weesperstraat by het Plein in 't Land van Beloften	1
Op de Weesperstraat in de 3 Roosen	1
Nieuwe Keizersgragt de Keizerlyke Kolfbaan, een en een Overdekte	2
Op den Amstel by de Agtergragt in 't Loosje	1
Aan de Hooge Sluis by de Moolen	1
Aan de Vark Marko.	1
Aan de Moolen by de Utrechtse Poort agter het Drilveld, 't Gide Kalf in 't Vinke Bosje	1
— dito daar naast in de Royale Kolfbaan	1
In de Vyfelfstraat by de Princegragt	1
Op de Baangragt by de Weeterings Poort, in een Onderhuis, in de Royale Kolfbaan	1
Leidse dwarsstraat in 't Land van Beloften, Raamstraat by 't Leidse Kerkhof in de Sted Parys, een Overdekte	1
End Loyerstraat in de Blindehoek, een Overdekte.	1
In de Elandstraat, in de Fransche Tuyn, twee en een Overdekte	3
— — de Swaan	1
— — de drie Baarsjes een en een Overdekte	2
In de Lauwrierstraat voorby de tweede dwarsstraat, in de Wynberg.	2
— — in de Wildeman	1
In de Rooselstraat de Blauwe Druif	1
In de Blomstraat by de Baangragt, in de Benyder	1
In de Leliestraat, by de Baangragt, in 't Vergulde Hek, komende agter uit op de Baangragt een en een Overdekte	2
— op de Noordermarkt in een Gang.	1

In de Angelierstraat, na 't end in Vreedenburg. — — in de Flooyberg
In de kromme Tuinstraat, in de Pyp
Aan de Cathuyfers in de Bahia — — over de Bahia
Op de Lindegragt in de Lindeboom, een en een Overdekte.
Op de Palmgragt by het Bruggetje
Op het Eyland
Op de Brouwersgragt in de Kroon
Op de Nieuwendyk in 't Logement de Son
Op de Fluweele Burgwal by de St Annastraat in de Vergulde Schenkton
Op de Nieuw Markt, op de hoek van de Keizersstraat, in de Eendragt, een geheel Nieuw Zoort van een Baantje by wyze van een Truktafel, met koperen stukjes; waar op met Ivoiren ballen Gelfeelt word.

In zekere zin werd met dit laatste 'Nieuw Zoort van een Baantje' op de Nieuwmarkt, het einde ingeluid van de kolf-rage.

Hoe het verder ging

In het begin van de 19e eeuw begon het biljartspel terrein te winnen en Jan ter Gouw zag hierin en in de komst van de spoorwegen de oorzaak van het verdwijnen van het kolven (4-336). De 'Keizerlijke kolfbaan' moest in 1832 plaatsmaken voor een

ziekenhuis, het Maliehuis werd in 1842 gesloopt, de 'Paauwentuin' volgde in 1860 en de 'Stadlander' moest in 1867 het loodje leggen. De laatste Amsterdamse kolfbaan in de 'Tuin van Solt' aan de Plantage Middenlaan hoek Parklaan verdween in december 1878. Wel werd in 1943, toen ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Amstel, Vecht, Zaan' in het Stedelijk Museum een kolfbaan was ingericht, de 'Amsterdamse Kolfclub' opgericht, maar hoe lang die heeft bestaan is ons niet bekend (7-272).

Toch is men hier en daar in ons land blijven kolven en ook nu nog zijn er in Noord-Holland enkele banen en clubs, die met de Utrechtse Kolfclub in de in 1885 opgerichte Nederlandse Kolfbond zijn verenigd. Weliswaar speelt men nu op banen van cement of kunststof, circa 17½ m lang en 5 m breed, en gebruikt dan ballen met sajete of ook wel van rubber, terwijl de kolven soms met roestvrij staal zijn bekleed! (6-37). Het kolven op ijs is nog altijd in tel, met name in Noord-Holland en ook in Rijnsburg bij Katwijk (8-97-100).

Bronnen:

1. Anonymus (motto: Concorde nous guide), Verhandeling over de oorsprong van het kolven enz. 2e verbeterde druk, Amsterdam 1792.
2. J. Le Francq van Berkhey, Natuurlyke Historie van Holland deel III, Amsterdam 1776.
3. J.M. Fuchs en W.J. Simons, Aan is winst, in: Shell-journaal van oude sporten, Den Haag 1976.
4. Jan ter Gouw, De Volksvernaken, Amsterdam 1871.
5. S.J.H. van Hengel, Vroeg Golf, in het reg. hist. tijdschr. Holland, jg. 14 nr. 1, Den Haag 1982.
6. Dezelfde e.a., Colf, Kolf, Golf. Catalogus van een gelijknamige tentoonstelling (rijk geïllustreerd, uitgebreide tekst), uitg. Terra-Zutphen 1982.
7. J.H. Kruizinga en J.A. Banning, Amsterdam van A tot Z, Amsterdam 1966.
8. A.M. Meyerman, Hollandse winters, Hilversum en Antwerpen 1967.
9. R.J. Forbes, Mensenwerk (2 delen), Amsterdam 1959.